

KEMÉNY ISTVÁN A GONDOLKODÁSRA TANÍTÁS MESTERE

Több szempontból kiemelkedik a dokumentumgyűjtemények sorából Kemény István 90-es évekbeli szegedi egyetemi előadásainak összegyűjtött anyaga. Az egyik érdekessége az a válogatás, amelyből kirajzolódik Kemény István felfogása mestereihez, akik a hazai és a nemzetközi társadalomtudományok meghatározó egyéniségei, a másik fontos mozzanat, amely ennek a kötetnek a megjelenését is motiválta: az a kutatói/oktatói szándék, amellyel Gábor Kálmán szorgalmazta Kemény István megjelenését a szegedi egyetemi képzésben. Az előadásokból végül Kende László értő szerkesztésében olyan válogatás készült a Belvedere Meridionale kiadásában, amely fontos állomása a hazai kritikai szociológiának.

Csak látszólag különül el a hét fejezet, tartalmában egységes összeállítás ez. A társadalmi váltoások elméleti kiindulásául Kemény István négy, különböző iskolához tartozó történeisz, szociológus máig ható gondolataiból idéz, amely egyben elvezet a jelenkori dilemmákhoz, módszertani problémákhoz.

Kemény István – aki Hajnal István tanítványa volt – szegedi előadásait mesterének méltatásával kezdte, de nem a rajongó, hanem a megbizonyosodott, a hitelesítő kutató/gondolkodó hangján. Kemény abban látja Hajnal István munkásságának máig ható tanulságait, hogy „a történelemben megfigyelhető intézményeket, technikákat és eljárásokat nem ‘találmányoknak’, tudatos erőfeszítések termékeinek, előre átgondolt koncepciók megtervezett végrehajtásának tekintette, hanem egyéni cselekvések nem akart, nem szándékolt következményeinek, spontán folyamatok eredményeinek.” (ld. 10. old.)

Nagyon beszédes az a kiemelés, amit Kemény Hajnal munkásságából elénk tár: rámutat a tradíció fontosságára, arra a felismerésre, hogy a múlt sosem tűnik el nyomtalanul, és a szokásszerűség, azaz a tradíció az, amely változik. Ez a gondolat jelenik majd meg újra a válogatás hetedik fejezetében, a közelmúlt eseményeiről szólva.

A következő hazai szellemóriás Bibó István, akiről – visszautalva Hajnal munkásságára, a folytonosságra – döntően *Az európai társadalomfejlődés értelme* című műve alapján beszél. Kiemeli, hogy már Hobbes óta foglalkoztatja a tudósokat annak megértése, milyen a kapcsolat a hatalom, az emberi félelem és a legitimitás között. Nem véletlen, hogy Kemény István számára is döntő, miként osztható el a félelem, ha a hatalom parlamenti demokrácián alapszik. Ennek kapcsán kritizálja mind Bibó, mind Szűcs Jenő felfogását az eltorzult magyar alkatról, a zsákutcás történelem-fejlődésről, mivel tapasztalatai szerint „... Majdnem mindegyik történelem olyan zsákutcából áll, amelyekből vagy kiszabadulnak a népek, vagy nem.” (ld. 21. old.)

Módszertani ősforrásként Kemény István megidézi Max Weber, de ez a megközelítés is sajátos. A hazai szociológia újraindulásakor keletkezett Weber-kötetből (*Gazdaság és társadalom*, 1967) idézi az objektivitás, a megértés fontosságát, majd így összegzi a társadalmi folyamatok megismerésének lényegét: „...nem objektív tények a szociológia tárgyai, hanem objektív tények szubjektív értelmezései” (ld. 26. old.)

Ezután válik egyértelművé Kemény saját módszere, amelyet a szegénység és a cigányság kutatásában alkalmazott: „Amikor azt mondom, hogy az egyének véleményét vizsgáljuk, akkor különbséget kell tenni az egyének saját magukra és saját cselekvésükre vonatkozó, (akár megélhetési törekvésekről van szó, akár politikai törekvésekről...) és az általánosabb dolgokról alkotott vélemények között. Ez utóbbiakkal a szociológusnak nagyon kell vigyázni (...) ha valaki a társadalomtudományok módszerével akar foglalkozni, jobban teszi, ha közgazdaságtant olvas, mint szociológiát...” (ld. 27. old.) Tanácsa nemcsak hallgatóságának, hanem valamennyi szociológusnak szól.

Kutatás- és oktatáseméleti, módszertani szempontból megkerülhetetlen volt, hogy kritikai észrevételeit elmondja Kemény István kortársá-

ról, Bourdieu-ről. A szegedi kurzussal egy időben jelentek meg a hazai folyóiratokban, illetve a könyvkiadónál az újabb és újabb fordítások, melyek eredményeképpen a mező- és habitus-elmélet nálunk is divatos magyarázó elvvé vált. Kemény azonban a legfrissebb írásokra hivatkozik, nem csupán értelmezi a négy tőkeféleséget, hanem rámutat arra, hogy a kulturális tőkét előbb-utóbb információs tőkének kell majd nevezni, és a korábbi társadalmi tőkeféleséget hálózati vagy kapcsolati tőkének. Tudjuk, Bourdieu-nél a tőke a hatalom szinonimája, ezért Kemény azt is bebizonyítja, hogy épp ezért nem szerepel a tőkeféleségek sorában a politikai hatalom, ami nem véletlen, mivel ez nem illene össze a francia teoretikus piramis-szemléletével, melyben az egyes tőkeféleségek a részpiramisokat alkotják. Rámutat arra, hogy csak a francia társadalomban érvényes az a kijelentés, hogy az értelmiségiek a gazdasági tőkéhez képest alárendeltek, mert Közép-Európában – történelmi hagyományokból adódóan – az egyes tőkeféleségek, különösen a kulturális tőke rendkívül autonóm.

Kemény hosszasan párizsi emigrációjának tapasztalataiból táplálkozik a kötet további öt fejezete. A hazai társadalmi mobilitásról, a centrum és a periféria kérdéseiről értekezik a „Magyarország és Európa” fejezetben, megidézve Berend T. Ivánt, Hajnalt, Bibót. A helyzet elemzésének kulcsa a nemzetiségi kérdés, amelyről Bibó azonos című tanulmánya kapcsán beszél Kemény. Elveti azokat a stigmákat, előítéleteket, amelyek a közép- és kelet-európai fejletlen demokráciákat, szerényebb (vagy szegényebb) gazdaságokat sújtják évszázadok óta. Azonosul Bibóval, amikor azt a csapdahelyzetet elemzi, hogy a demokrácia régióinkban azért nem tud igazán kifejlődni, mert megoldatlan a nemzetiségi kérdés, ugyanakkor a nemzetiségi kérdés rendezéséhez előbb demokráciára volna szükség. Ezután értelemszerűen azokkal a fontos elemekkel foglalkozik, amelyek ezt a nyilvánvaló csapdahelyzetet állandósították: a közösséget érintett egzisztenciális félelmet, a nemzet öntudatra ébredésének korlátait, a nacionalizmust. Hiába tudjuk, hogy „demokratának lenni mindenekelőtt annyit tesz, hogy nem félni” (Bibó: *Az európai társadalomfejlődés értelme*, 220.), de Magyarországon és az egész régióban tartós érzés a félelem, s a vele párosuló gyávaság. Táptalaja a politikai hisztéria, amely messze túlmutat Bibó korán. Mái érezzük negatív hatását.

A magyar társadalom két világháború közötti kórképének felrajzolásakor a tudós pontos történe-

lem- és társadalomismeretére alapozva felsorolja a traumákat. Trianont, a kettős társadalomszerkezetet, a gazdagság–szegénység problémáját, a mezőgazdaság átalakulását, a labilis szocialista ipar szerkezetét, a települések átrendeződését, elnéptelenedését vagy túlnépesedését. Ritka értéke a kritikai szociológiának az a két előadás, amelyben Kemény bírálja Szelényi elit-felfogását, a magyar polgárosodás esélyeiről vallott nézeteit, a városiasodás (lakótelepek társadalmi) negatív következményeit stb.

Leginkább a „harmadik utas” koncepció veszélyeire hívja föl a figyelmet Kemény, miközben alapos szövegkritikai megjegyzésekkel ismerteti Szelényi előbb említett írásait. Érveinek hátterében olyan hazai és nemzetközi közgazdasági elemzések állnak, amelyek máig érvényeset mondtak a szocialista gazdaságok átalakulásáról, a megkésített polgárosodásról, és saját élményeivel hitelesíti az értelmiség helyzetének bemutatását a Kádár-korszakban. Elveti az értelmiségi vátesz szerepet, a reális egyensúly-teremtés esélyét a különböző társadalmi csoportok között a gazdasági fejlődésben látja.

Rámutat a szubjektivizmus veszélyére, amelyet a szociológus, de a közgazdász sem tud elkerülni, ha meta-elméletekkel foglalkozik, különösen, ha ezt a kevésbé fejlett országok esetében teszi. Szelényi prognózisát a vegyes gazdaságról ezért tartja kérdésesnek Kemény. Figyelmeztet a multinacionális cégek terjeszkedésére, a magyar gazdaság gyengeségeire, a társadalom nagyobb részének a változásokkal szembeni rigiditására. Nézete szerint a demokratikus átalakulás egyenetlenül, többszöri megtorpanások, nehézségek árán és sokkal lassabban fog végbemenni, mint az szükséges és kívánatos lenne.

Miről is beszél tulajdonképpen Kemény István? Az 1989 utáni változásfolyamatokról, amelyek megértéséhez Szelényi tanulmányainak kritikáján, az eladósodás társadalmi következményeinek bemutatásán át vezet az út. A könyv utolsó fejezete különösen fontos lehet a szakértő és az érdeklődő olvasónak egyaránt. Bemutatja a hazai fejletlen demokratikus hagyományokra épülő jóléti rendszerek gyengeségeit, a hatalom csúcsára törekvők tülekedését, az ügyeskedő felkapaszkodókat, polgárosodó rétegeket, és ezzel párhuzamosan a lecsúszó, eladósodó, kisemmizett csoportokat, a megkésített reformokat, tehát mindazt, amitől az az érzésünk, hogy nem történt meg az igazi rendszer-váltás. Az utolsó előadások szövegeiből élénk áll a kérelhetetlen társadalomtudós, kritikus Kemény

István, akinek szikár érvelése, gondolatainak koherenciája egyszerre magával ragadó és cselekvésre, elemzésre ösztönző.

Mostantól megkerülhetetlen irodalma ez a válogatás a társadalomkutatásnak és a tudósképzésnek, a közelmúlt megismerésének. A kötet megje-

lentetésével a Belvedere Meridionale munkatársai jelentősen hozzájárultak Kemény István szellemiségének továbbéléséhez.

Kemény István: *Előadások a magyar társadalomfejlődés szociológiájáról*. 2011. Szeged, Belvedere Meridionale Kiadó, 199 p.

Komlós Ádám